

Gyenes Antal 1920-1996

Gyenes Antaltól búcsúzunk, a háború elején közéletbe lépő, felszabadulásra váró, a kiszolgáltatottak sorsáért felelősséget vállaló értelmiségi nemzedék tagjától. A Gyórfy Kollégium, majd a NÉKOSZ szervezőjének már a Rákosi-korszak elején meg kellett értenie, hogy a felszabadulásra még várni kell. Munkanélküli, majd a Láng Gépgyár munkása lett. Az olvadás után újra közgazdász, hogy aztán a Forradalom kormányában két napra megint a történelem színpadára lépjen, és begyűjtési miniszterként felszámolja a beszolgáltatást.

A forradalom nagy élmény, mert a rákosizmussal szembe szálló, tépelődő, magukba zárt kommunista csoportok olyan megmozdulásba kapcsolódtak be, amelyben egy közösségbe kerültek megcsalt volt társaikkal és ellenfeleikkel. Ám az újabb szovjet megszállás és a kegyetlen rendcsinálás számukra még kíméletlenebb tanulsággal szolgált: nem lehet kitörni a birodalomból, meg kell tanulni Bethlen Gábor-i hagyományok szerint politizálni. A reménytelenség, a tehetetlenség érzése szülte depressziók és nekilendülések időszakai következnek ezután. Mert az ember nem hagyhatja el magát. Vállalnia kell a rászabott feladatot: erre kötelezi az újra felfedezett kálvinista hagyomány, a volt kollégiumi társakkal közösen vállalt feladat és az Amerikában befejezett tanulmányok élménye. Egy jobb világ lépésenként is fölépíthető.

A reformerek táborában kapja a megbízást arra, hogy egy dokumentációs központból megszervezze és vezesse a Szövetkezeti Kutató Intézetet. Az 1967-et követő két évtizedben ez az intézet egyediségével, igazgatójának a többi főnöktől oly karakteresen eltérő politikájával több mítosz hordozója lett. Úgy tűnt néha, hogy a Szövetkezeti Kutató Intézet a politikai okokból kiközösített társadalomkutatók menedékhelye, idővel még úgy is, hogy a demokratikus ellenzék egyik szervező központja. Máskor, hogy a pozitivisták kutatói hagyomány, a módszertani alaposság őrzője. De leginkább úgy tűnt, mint békén hagyott, anarchiába, a megbotránkoztató fogalmi és szemléleti újításaival a meghökkenés kultuszába menekülő – pimasz, nonkonformista – közösség. Mindez furcsa fényben tüntette fel az igazgatót.

A hivatalos nagyurak szemében olyan ember, aki visszaélve azzal, hogy ifjúkori társai közül néhányan szent tehenné váltak, sok mindent megenged magának. Például többszöri felszólítás ellenére sem hajlandó megválni konok lázadónak bélyegzett beosztottjától, eltűri, hogy munkatársai tabunak minősített témákkal foglalkozzanak, olyan vitákat és fórumokat kezdeményez, amelyekben az ellenség tud intellektuális fölénybe kerülni. A hősokeket remélő és kereső szemlélők egy alternatív, tudatos másképp gondolkodással új, tudományos szemléletet ápoló műhely építőjét látták benne. Mi, akik munkatársai voltunk, nem láttuk hősnak. Magatartásából, gesztusaiból hiányzott minden hősiesség. A fiatal emberek és a beosztottak lélektanához hozzátartozik, hogy ne vegyék észre a főnök keresztjét. Reményvesztett kommunistának láttuk, aki nem vállalja a rá oktrojált tisztességtelenséget, aki becsüli más elkötelezettségét, s aki tudja, hogy egy tudományos műhely elemző kritika nélkül nem ér semmit. Azt is tudtuk, hogy az az ember, aki a Horthy-korszakban is és Rákosi idején is politikai eszméi miatt vesztette el az állását, a hatalom

részeseként nem képes hasonló eszközökkel élni. (Lehet ezt úgy is látni, hogy visszaél-tünk tisztességével.)

Pedig Gyenes Antal igazgatói programja világos volt: módszeres és művelt otthonát hozta létre a faluszociológiai és szervezetszociológiai vizsgálatoknak. Így azt is lehetővé tette, hogy ezen a bázison intézete az institutionalista gazdasági elemzéseknek és – a senki által nem igényelt, sőt zavarónak tartott – gazdaságpolitikai és jogalkotói tanács-adásnak is műhelye legyen. Fiatalokra épített, akiknek asszociációrendszerét nem ülte meg a primitivizált marxizmus, és ambicionálták, hogy a nagyvilág legyen módszereik és eredményeik megítélője. Természetesen vállalta azt is, hogy menedéket adjon azoknak, akiket tisztelt és munkaképesnek tartott. Fölvette *Hegedűs Józsefet*, a Húsz Óra igazgató Jóskáját, amikor 1968-ban megyéje hajszát indított ellene; foglalkoztatta *Földvári Tamást* és *Zsille Zoltánt*, amikor mindenhonnan kiszorították őket; hagyta, hogy beosztottjai álcázzák a *persona non gratának* nyilvánított *Kemény István* kutatását; állást biztosított *Donáth Ferencnek*, amikor ő már az Akadémiának kényelmetlenné vált; odavette *Magyar Bálintot*, amikor lengyel tanulmányai és kapcsolatai miatt Bálint a rendőrség egyik célpontjává lett. Eltúrte, hogy nyíltan szervezzük a Bibó-évkönyvet, a Charta szolidaritási akcióját, a Beszélő terjesztését, a határon túli magyar és nem magyar ellenzékiek támogatását.

Nem véletlen, hogy az ő kicsi intézetéből hatan is fölléptünk az új politika színpadára: *Hegedűs István* a Fidesz, *Tellér Gyula*, *Magyar Bálint*, *Gaál Gyula*, *Törzsök Erika* és *Juhász Pál* az SZDSZ színeiben. Sorsunk sodort tovább, s megdöbbenve vesszük észre, hogy nem is lennénk azok, akik vagyunk, ha nem ő formálja munkahelyünk, ha nem vele vitatkozunk, s nem ő tartja fölénk az ernyőt. Az ember későn ismeri fel adósságait.

Juhász Pál